

MLADI U BOSNI I HERCEGOVINI O BRAKU I ALTERNATIVNIM OBLICIMA PARTNERSTVA

*Anida Dudić, MA viši asistent na Odsjeku za socijalni rad
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu⁸⁵*

Sažetak: *Danas postoji mnoštvo definicija koje su često nedostatne, neprihvatljive i neprimjerene savremenim shvatanjima braka i porodice. Iako se kroz historiju brak poimao kao monogamna zajednica muškarca i žene, u savremenom društvu, pod uticajem transformacijskih procesa, dolazi do formalno-pravnog izjednačavanja bračne i vanbračne veze, kao i tendencije legalizacije istospolnih brakova. Pod pritiskom modernizacije i individualizacije, te produženog školovanja, mladi sve češće odlažu brak za zrelije godine. Štoviše, brak je postao „zastarjela“ institucija, gdje sve veći broj mladih ljudi preferira zajednički život bez sudbonosnog „da.“ Alternativni oblici partnerstva su postali primamljiviji, lakši i interesantniji oblici suživota za mlade, a kohabitacija najraširenija forma zajedničkog života.*

U istraživanju se želio dobiti uvid u stavove mladih u Bosni i Hercegovini (N=234) o braku i alternativnim oblicima partnerstva, prvenstveno kohabitaciji, kao i njihovim željama i planovima za budućnost kada je riječ o bračnom i porodičnom životu. Putem anketnog upitnika došlo se do saznanja da, pod pritiskom transformacijskih promjena, mladi u Bosni i Hercegovini preferiraju alternativne oblike partnerstva, ali i da, pod uticajem patrijarhalnog društva, brak smatraju najprihvatljivijom zajednicom muškarca i žene.

Ključne riječi: *mladi, brak, alternativni oblici partnerstva, Bosna i Hercegovina.*

Uvod

Iako smatramo da o porodici znamo već dovoljno, i da je suvišno govoriti o njoj, jer je ona „dio nas i mi smo dio nje“, proučavanja i istraživanja o porodici i porodičnim odnosima nikada nije suvišan posao. Smiljanić i Mijušković (1965:5) navode: “O braku i porodici postoji ogromna literatura. Od prvih pisanih dokumenata ljudske istorije do danas napisano je o tome bezbroj stranica. One se i danas pišu, jer je pitanje braka i porodice uvek veoma aktuelno.“ U posljednje vrijeme, pod pritiskom transformacijskih procesa, brak i porodica su često predmet istraživanja u gotovo svim naukama. Naprikladnije je govoriti o interdisciplinarnom ili multidisciplinarnom polju istraživanja kroz antropološku, demografsku, psihološku i sociološku dimenziju historijskog proučavanja braka i porodice, pri čemu u osnovi svih ovih različitih perspektiva ostaje „pitanje interakcije porodice i društvene promjene“ (Milić, 1988) na koje treba odgovoriti.

Iako nam se čini da se o porodici oduvijek govorilo, sistematsko okretanje ka ovoj oblasti proučavanja počinje tek šezdesetih godina prošlog stoljeća, da bi se početkom sedamdesetih zapravo konstituisalo kao posebno istraživačko područje. Istraživači prošlosti porodice žele da otkriju bit modernosti savremene porodice, kao i faktore koji su predodredili i dali osobenu boju i sadržaj porodici kakvu danas poznajemo. Na tom tragu, posebno su bila važna istraživanja o ispitivanju uzroka smanjivanja nataliteta u Zapadnoj Evropi, stoga su se pojavile studije o godinama stupanja u brak, o rasprostranjenosti celibata i udovišta,

⁸⁵ anida.dudic@fjn.unsa.ba

alternativnim oblicima porodičnog života, broju djece u porodici, kretanju bračnog i vanbračnog nataliteta i fertiliteta, o reproduktivnim ciklusima porodice i drugim transformacijskim procesima.

U novije vrijeme porodica se kritički analizira kroz pitanja opstanka i razvoja, Smiljanić i Mujušković (1965:6) smatraju da se „pojavom porodice kao socijalne kategorije, „primarne ćelije svakog društva“, otkrio nov kompleks društvenih problema i odnosa, i raznovrsnih pogleda na brak i porodicu – od onih koji ih idealizuju do onih koji ih negiraju, proglašavaju protivprirodnim pojavama, preživelim ustanovama ili čak predviđaju njihovo izumiranje.“ Tako je interesovanje istraživača o porodičnom životu i njenim metamorfozama podstaknuto nizom kriza koju obilježavaju modernu porodicu izazvanih sukobima među generacijama, pobunom mladih, promjenom položaja žene, te sve većim sumnjama i zabrinutošću za budućnost porodice. Neki autori (poput Šortera, prema Milić, 1988) modernu porodicu nazivaju „svjetskim fenomenom ili svjetskom revolucijom.“

Uzimajući u obzir transformacijske procese u porodici, jedan od najvažnijih događaja jeste promjena koja je nastupila u osnovnom segmentu porodice, a to je brak. Danas kada pomenemo brak, prva pomisao jeste „ljubav“ koja je ovjekovječena sa doživotnim „da“. Savremeni čovjek vjeruje da je ljubav osnov braka i teško može da zamisli brak koji je nastao bez ljubavi. Središnja uloga ljubavi u braku izuzetno je važna, a često i ključna, da bi se ta ravnoteža i zvanično uvažila. Ljudi „podrazumevaju da će se venčati iz ljubavi i zbog emocionalnog zadovoljstva pre nego iz ekonomskih ili drugih interesa“ (Abot, 2014: 334).

Međutim, literatura nam govori da se brak kroz historiju najmanje gradio na emocijama. Tako je brak stoljećima predstavljao ključ za stupanje u zrelo doba na društvenom, finansijskom i političkom planu. Štoviše, predstavljao je ugovor, pakt, prestiž i društveni status. U takvim, najčešće dogovorenim brakovima, ljubav je rijetko pronalazila svoje mjesto, a bračni odnosi su se najčešće ticali rađanja djece i roditeljstva. Abot (2014: 98) o nekadašnjem braku piše: „U društvu koje je brak smatralo građanskom odgovornošću koliko i ličnom potrebom, i stoga preziralo nevenčane, ljubav je koegzistirala (i ponekad se i nadmetala) s ekonomskim pitanjima i porodičnim pritiscima da se brak sklopi; ljubav se rijetko dovodila u vezu s brakom.“

Iako se brak kroz historiju smatrao „trajnom zajednicom muškarca i žene“, ovo „pravilo“ se često kršilo. Mnoga društva u različitim epohama su bila obilježena široko rasprostranjenom poligamijom, koje je, obično bila rezervisana za bogate muškarce. Potom su krili široko rasprostranjene preljube u braku i vanbračne veze, a danas sve češće čitamo nalaze i rezultate istraživanja u kojima se iznose podaci o tajnim istospolnim vezama koje su bile ugušene dogovorenim heteroseksualnim brakovima. Dakle, ono što danas nazivamo savremenim pojavama (kao što su vanbračne zajednice, homoseksualni brakovi, otvoreni brakovi) postojali su oduvijek, samo su bili skriveni od očiju javnosti. Tek su burna dešavanja 60-tih godina prošlog stoljeća skrenula pažnju na tamniju stranu porodične idile i narušila do tada uzoran porodični svijet (Milić, 1978). Širom svijeta šezdesetih godina dvadesetog vijeka došlo je drastičnih promjena u stavovima prema braku, seksu, rodu i građanskim pravima (Abot, 2014). Ovo su bili temelji za revoluciju koja je promijenila za sva vremena nekadašnju porodicu, a samim time i brak. Ovo je bilo vrijeme kada su mladi ljudi odlučili da prilikom izbora bračnog partnera poklanjaju mnogo više pažnje svojim osjećanjima nego, roditeljskim željama ili imovinskom stanju partnera. Pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća, ljudi svih dobi, a posebno mladi, počeli su da uklanjaju sentimentalne slojeve iz romantičnog iskustva, da bi došli do čiste seksualnosti. To je bilo vrijeme seksualne revolucije koja je na površinu iznjedrila sve tajne koje je porodica skrivala. To je bilo vrijeme koje je poljuljao konvencionalni brak, i udarilo temelje široko rasprostranjenim alternativama braku.

Alternative savremenom braku

Neki autori (poput Milić, 2001:327) kao bitnu osobinu savremenog vremena ističu „susret, ukrštanje i istovremena prisutnost svih vremenskih dimenzija, sadašnjosti, prošlosti i budućnosti u podjednako mjeri“ koja se naročito ogleda u stavovima prema partnerskim zajednicama i porodici. Tradicionalni brak koji je baštiniio neravnopravan položaj muškarca i žene, dominaciju muškarca i krhku i potčinjenu ženu

(Rudinesko, 2012) danas je neodrživ i nezamisliv. U svjetlu individualizma i „slobode izbora“, savremeni brak podrazumijeva jednakost i požrtvovanost. Brajša (2009: 143) navodi da je savremeni „brak specifičan, dugotrajan, neposredan, intiman odnos odraslih ljudi unutar opisane svakodnevne bračne stvarnosti...“ Pogledamo li statistiku razvoda brakova koja raste iz dana u dan, možemo reći da je današnji brak i sreća i nesreća u dvoje. Pod pritiskom nepredvidivosti, bračni odnos je sve nesigurniji i lakše raskidiv. Sve su teži zahtjevi koji savremenici očekuju od braka: s jedne strane individualnost, dok s druge strane traže „jednu dušu u dva tijela“. U prvi plan dolazi emocionalna kvaliteta bračne ljubavi, koja je jedna od preduslova sretnog braka. Bračni par Beck i Beck-Gernsheim (1995) smatraju da je temelj savremenog bračnog odnosa „romantičan kompleks ljubavi“ i da se ljudi žene, udaju i razvode upravo iz ljubavi. Oni smatraju da je moderan čovjek istinski „gladan ljubavi“ i da na razne načine traga za njom. Neki autori (poput Rutović, 2011) smatraju da brak više ne može zadovoljiti sva očekivanja modernog čovjeka koji teži ka individualizmu, dok Mihalović (2011) navodi: „Monogamni brak evidentno je u krizi. Brojka razvoda to i potvrđuje. Mnogi kao razloge navode preljub, nasilje, nezrelost prilikom stupanja u brak, nedostatak komunikacije i razne vrste ovisnosti.“ Zbog svih navedenih kriza, sve češće se preispituje moralni statusa braka na način da brak više ne predstavlja jedini društveni i moralni okvir ljudske seksualnosti, te se pribjegava alternativnim oblicima partnerstva koja su postala primamljivija, rasprostranjenija i čini se, važnija forma nego konvencionalni brak. Od svih poznatih alternativnih formi partnerskog života, u većini društava najzastupljeniji su kohabitacija i samački život.

Kohabitacija

Kohabitacija, zajednički život partnera, sve više postaje pandan braku kao načinu života i jedna od dvije njegove najvažnije alternative (samački život je druga). Mnogo je definicija kohabitacije, ali sve se odnose na zajednički intimni život partnera bez građanske i/ili crkvene registracije (Seltzer, 2000). Dakle, riječ je o nevjenčanim vezama u kojima partneri zajedno stanuju, imaju zajedničke financije, te dijele svakodnevne odgovornosti vezane uz kućanstvo i roditeljstvo (Bartolac, 2013). Dok se u prošlosti, život van braka posmatrao kao „život u grijehu“, u savremenom društvu parovi koji žive u kohabitaciji više se ne posmatraju kao grešnici. Seltzer (2000, prema Bandalović, 2015) navodi da su na promjenu stavova o suživotu partnera bez formalnog odobrenja, utjecale široko rasprostranjenje kohabitacije, pa stoga pojedinci sve rjeđe razmišljaju o ovim pojavama kao o devijantnim ponašanjima.

Društvo postaje sve tolerantnije prema različitim izborima životnih stilova i ne vrši pritisak na pojedince da se po svaku cijenu moraju vjenčati ili dobiti dijete u braku, stoga popularnost kohabitacije prati i sve veća prihvaćenost u društvu. U mnogim pravnim sistemima, kohabitacija ima legalan status vanbračne zajednice ili se smatra zvanično priznatom vezom. Rezultati mnogobrojnih istraživanja govore o širokoj rasprostranjenosti kohabitacije. Države u kojima je kohabitacija postala uobičajena prije svega su sjevernoevropske države kao Švedska, Norveška, Finska, uključujući i Francusku, zatim slijede države središnje Evrope (zemlje Beneluksa, te Njemačka i Austrija, uključujući i Veliku Britaniju), dok je broj kohabirajućih parova najniži u južnoeuropskim državama i Irskoj. Od svih evropskih država prednjači Švedska u kojoj 48% osoba u tridesetim godinama života kohabira (Kiernan, 2004, prema Bartolac, 2013) dok su gotovo sve nove partnerske zajednice nevjenčane (Thomson i Bernhardt, 2010, prema Bartolac, 2013).

Trendovi ukazuju na nagli porast broja kohabitanata u Velikoj Britaniji (Haskey, 2001, prema Bartolac, 2013) i u američkim domaćinstvima, gdje preko 8,1% sačinjavaju nevjenčani muškarci i žene najmanje 12% Kanadana žive u kohabitaciji, a u Kvebeku ovaj broj dostiže i 22% (Abot, 2014). Istraživači koji prate trendove kohabitacije i braka sugeriraju da će u budućnosti sve više parova živjeti u kohabitaciji prije nego se vjenčaju (npr. Barich i Bielby, 1996; Lye i Waldron, 1997; Horowitz i White, 1998; Puljiz, 2005; Thornton i Philipov, 2009, prema Bartolac, 2013).

Tražeci uzroke široko rasprostranjenim kohabitacijama, Coast (2009) smatra da se povećanje broja parova koji žive u vanbračnim zajednicama događa uporedo s drugim demografskim promjenama. Ovo govori u prilog činjenici da su porodica i porodične promjene uslovljene i povezane sa svim promjenama u društvu.

Tako istraživači (prema Coast, 2009) raširenost kohabitacije kao najpopularnije alternativne forme braka dovode u vezu sa trendovima drastičnog pada stope zasnivanja formalnog braka, kao i pada fertiliteta, zatim izrazitog odlaganja braka za kasnije godine života te rađanja prvog djeteta, značajnog porasta vanbračnog rađanja djece, te visoke stope razvoda i sve većeg broja jednoroditeljskih porodica. Ove promjene u demografskom ponašanju obuhvatio je Van de Kaa (1987) u okviru teorije druge demografske tranzicije koja je dovela do dramatičnih promjena u socijalnim normama u smjeru progresivnosti i individualizacije koje vidi kao razlog udaljavanja od braka i roditeljstva. U takvim uslovima, kohabitacija i vanbračno roditeljstvo postali su sve prihvatljiviji, a rađanje djeteta sve češće namjeran odabir sa svrhom postizanja vlastitog samoostvarenja, a manje kao društvena ili biološka zadatost. Neka istraživanja predviđaju da će se u budućnosti, prateći trend porasta kohabitacija, djeca rađati češće van braka, nego u braku. Abot (2014) predviđa da će u Americi oko 40% djece u jednom trenutku živjeti u kohabitacionim domaćinstvima. Dakle, kohabitacija je odavno postala društvena stvarnost. Postavlja se pitanje: zašto je život van braka postao primamljiviji od suživota u braku?

Mnoga istraživanja (poput Clakberg, Stolzberg i Waite, 1995, Forste i Tanfer, 1996, Kiernan, 2001, Čudina i Čudina-Obradović, 2006, Cherlin, 2009, Stanković i Penev, 2010, Bartolac, 2013, Negovanović, 2017) pokazuju da je kohabitacija primamljiva mladim ljudima, iako postoji visok udio onih iz starijih grupa koji preferiraju suživot van braka. To su najčešće oni koji su „okusili“ brak, razočarali se u bračnu zajednicu, te poslije razvoda još uvijek vjeruju u ljubav, ali ne i brak, pa ne pristaju da svoj emocionalni odnos formalno krunišu. Istraživači pretpostavljaju da sklonost današnjih mladih parova prema kohabitaciji proističe iz socijalnog pomaka u vrijednostima u smjeru većeg prihvaćanja predbračne seksualne aktivnosti i prihvaćanja netradicionalnog načina života starijih generacija (Kozuch i Cooney, 1995; Amato, 1996; Hetherington i sur.; 1998; Thornton i Philipov; 2009; prema Bartolac, 2013). Kako smo već ranije naveli, mladi su oslobođeni društvenog pritiska i sami biraju životni stil, nalazeći se pred mnogobrojnim izazovima i odlukama, poput: da li ću se vjenčati ili živjeti u vanbračnoj zajednici, kada ću se vjenčati, hoću li imati djecu, koliko djece ću imati, treba li da se razvedem ili živim u nesretnom braku... (Turčilo i ostali, 2019). Danas, svjedočimo pomjeranju granica, gdje se osamostaljivanje mladih i preuzimanje uloge odrasle osobe pomjera kasnim dvadesetim ili ranim tridesetim godinama života, dakle formalna zrelost i samostalnost mladih ograničena i obilježena situacijom „produžene mladosti“. Mladi su ekonomski i finansijski zavisni od svojih roditelja najčešće zbog sve dužeg školovanja koje ih u pojedinim profesijama onemogućava da do svojih srednjih godina steknu profesionalni status u društvu. U zavisničkom položaju i produženom školovanju mladi se sporije i teže odlučuju na brak, eksperimentišu sa različitim praksama u vezi sa zajedničkim životom, imaju drugačije poglede na brak i seksualno ponašanje, za razliku od onih koje su imale prethodne generacije (Turčilo i ostali, 2019).

Iako su s modernizacijom, individualizacijom i ostalim društvenim promjenama, kohabitacije (posebno u razvijenim državama) pozdravljene kao forma suživota, još uvijek postoje dvojaki stavovi. Tako neki kritičari (posebno feministički orijentisani) kohabitaciju doživljavaju kao pravičniji odnos od braka, dok drugi brinu da je postala veća prijatna braku nego razvod zato što nudi mnoge istovjetne karakteristike kao i brak. U tradicionalnim društvima smatra se da vanbračni život zanemaruje i izvrće ruglu religijske i moralne konvencije. Također, protivnici alternativnih zajednica smatraju da vanbračni život ne nosi istu dozu odgovornosti i posvećenosti kao brak, zajednici koja se sklapa na temelju zavjeta „dok nas smrt ne rastavi“. Zbog navedenih razloga neki istraživači su kritični i društveno prosuđuju primjerenost i učinkovitost zajedničkog života.

Kohabitacija je složen fenomen kojeg možemo posmatrati kao pripremnu fazu za ulazak u braku, a s obzirom na raširenosti sve češće i kao zamjenu za klasičan brak. Ono što je činjenica jeste da je porast kohabitacija uslovlilo promjene u ponašanju, ali i promjene društvenih normi i normativnih standarda.

Samački život

Pored kohabitacije, danas se sve više ljudi trajno odriče bilo kakvog oblika suživota i odlučuju se da život provedu sami. Iako se kroz historiju smatralo da su, posebno žene, predodređene za brak i bračni život, štoviše bilo je nepojmljivo i društveno neprihvatljivo da žena odluči da život provede sama, u modernom društvu pojedinci se sve češće odlučuju na samački život. Neki autori smatraju da samački život više prijete urušavanju i nestanku braka, nego li kohabitacije. Kohabitacije po svemu sudeći imaju mnogo sličnosti braku, i najveći broj vanbračnih zajednica završava brakom (posebno onda kada dođe do stvaranja potomstva), dok samački život podrazumijeva privremeno ili trajno odustajanje od emocionalnog vezivanja i suživota s partnerom. Negovanović (2017) navodi da u zapadnoj i sjevernoj Evropi egzistiraju dva tipa samaca: prelazni tip (karakterističan najčešće za mlade ljude, ovakav izbor je samo faza, nakon napuštanja roditelja ili raskida partnerstva, nisu protivnici braka i porodice, ali su dio njihovog odlaganja), i trajne odluke (odbijanje bilo kakvog vezivanja za drugu osobu). Kod nekih mladih ljudi se javlja nesigurnost i strah, podstaknuti roditeljskim bračnim neuspjehom što dovodi do preispitavanja bračne zajednice kao „mirne i sretne luke“. Dok je kod drugih samački život samo faza života nakon završetka školovanja, kada žele da „uživaju i životu i trenutno ne žele nikakve obaveze“, što ne znači da u budućnosti ne žele stvarati vanbračne ili bračne aranžmane. Kod starijih generacija se samački život češće javlja kao trajna odluka i odustajanje od emocionalnog vezivanja za drugu osobu. Najčešće slijedi nakon ljubavnog kraha i razočarenja u braku ili alternativnim oblicima partnerstva. Istraživači su ustanovili i spolne razlike prilikom izbora samačkog života. Naime, društvene promjene uslovljene većom zaposlenosti žena i ekonomskoj nezavisnosti povećavaju vjerovatnoću odustajanja od bilo kog oblika emocionalnog vezivanja. Žene koje su finansijski oslobođene od muškaraca, sve češće odlučuju da budu same ili radije teže ka nekonvencionalnim oblicima partnerstva nego braku. Dalje, žene koje su iskusile razvod roditelja su opreznije u odluci da zasnuju vanbračni ili bračni odnos i veze. Postavlja se pitanje: zašto se ljudi sve češće odlučuju na samački život?

Prema izvještaju Euromonitora “Pogled u budućnost porodici” u svjetskoj populaciji do 2030. godine procijenjen je porast samaca za 35%, a broja razvedenih za 78%. Švedska je vodeća u EU po udjelu samačkih kućanstava kojih je u toj zemlji više od 50%. Nakon Švedske najveći udio samačkih kućanstava, preko 40%, imaju Danska, Litva, Finska i Njemačka. U Americi je po prvi put u historiji zabilježen već broj samaca (50.2%), nego udanih i oženjenih. Samačka domaćinstva najbrže rastu u Kini, Indiji i Brazilu, zemljama s najbrže rastućim ekonomijama na svijetu. Čak je japansko društvo na pragu razvojnog stadijuma koje se naziva "supersolo društvo". Sve je veći broj društva u kojima je, uslijed dominacije samačkih domaćinstava, osnovna gradivna ćelija pojedinac, a ne porodica. U doba kada je individualizam na snazi, ljudi su često samodovoljni i nemaju potrebe za emocionalnim zbližavanjima.

Današnje generacije su „okrenute prema sebi“, ekonomski rast doveo je pojedince do osamostaljenja, a ekonomski pad vodi do sve većeg osamljenja. U društvima koja karakteriše izrazito mali broj brakova i djece i prisustvo mnoštva ostarjelih samaca, nameće brojna suštinska pitanja egzistencijalne i etičke prirode, počev od toga da li se iza nje krije siromaštvo ili prosto promijene u pogledu na svijet i život, pa sve do toga šta je sreća i koji su njeni preduslovi?

Kako je konvencionalni brak, historijski gledano, dugo bio jedini društveno prihvatljiv, moralan i religijska obaveza, uvriježeno je bilo mišljenje da je život u braku kvalitetniji od samačkog života, odnosno da brak čovjeku pruža više zadovoljstva od samoće. Također se smatralo da osobe u braku imaju važne društvene uloge koje pružaju smisao i cilj, te stoga imaju snažniju društvenu podršku i obavezu u svojim životima, dok su se osobe koje su bile same smatrale jadnim, usamljenim i tužnim. Čak neki autori (poput Davis, Neuhaus, Moritz, & Segal, 1992; McCann, Donnelly, & O'Reilly, 2011; Rogers, 1996; Shih, 2016) samački život smatraju faktorom psihosocijalnog rizika: veća smrtnost i slabiji kvalitet života kod osoba koji život provedu sami za razliku od onih koji su u paru. S druge strane, posljednjih godina brojna psihološka i sociološka istraživanja ukazuju da ta jednačina nije baš jednoznačna. Istraživanje Sarkistan i Gerstel (2015) je pokazalo da samci imaju snažnije i razgranatije društvene veze od onih koji su u braku.

Samački život danas ne podrazumijeva duboku i neizlječivu usamljenost ili potpunu izolovanost kako se to nekada smatralo.

Druga istraživanja bavila su se komparacijom kvalitete življenja u samačkom i bračnom životu te utjecajem oba tipa života na zdravlje ljudi, ustanovivši među ostalim da bračni život ne donosi sam po sebi povećanje kvalitete života, već da to ovisi o kvaliteti same bračne veze: kao što dobar brak može donijeti razne zdravstvene koristi, tako i loš brak može imati razne negativne učinke na ljudsko zdravlje.

Neka društva često negativno doživljavaju pojavu samaca jer takav način života opterećuje državu. Istraživanja prognoziraju da će se, ukoliko nastavi drastično rasti broj samačkih domaćinstava, uništiti tradicionalna porodica, te negativno djelovati na tržište rada, socijalnu zaštitu i produktivnost. Također, sve veći broj samaca i sve više parova bez djece će u budućnosti ostaviti trajne posljedice na penzione i socijalne fondove, spor gospodarski rast, manjak radnika i manjak ljudi za brigu o starijima.

Metodologija istraživanja

S obzirom na gore navedeno, važnim su se činili ispitati stavovi mladih u Bosni i Hercegovini o braku i alternativnim oblicima partnerstva, te njihovim planovima za budućnost kada su u pitanju bračni i porodični život. Putem anketnog upitnika ispitano je 234 ispitanika. Neka od istraživačkih pitanja su: *Da li zajednički život prije braka poboljšava šanse parova za nastavak sretnog braka? Da li je brak zastarjela institucija? Da li je prihvatljivo da par živi zajedno iako nemaju nikakvu namjeru vjenčati se? Da li su dobar brak i porodični život izuzetno važni? Da li muškarac i žena koji odluče imati i odgajati dijete izvan braka, žive na način koji bi mogao biti destruktivan za društvo?*

Uzimajući u obzir društvene promjene u savremenom sociokulturnom kontekstu i transformacijske procese u porodičnom životu, krenulo se od pretpostavke: *„Mladi su danas otvoreniji i skloniji predbračnoj kohabitaciji, ali je bračna zajednica još uvijek poželjan oblik porodičnog života.“*

Istraživanje je obuhvatilo mlade osobe u dobi od 19 do 25 godina, jer je to razdoblje, kako Bandalović (2015) navodi, vrlo važno za promišljanje o stvaranju vlastite porodice i preferencijama prema određenom tipu porodične zajednice. U tom smislu, njihovi stavovi mogu biti pokazatelji nekih budućih kretanja u području porodičnog života. Za potrebe istraživanja korišten je anketni upitnik koji se sastojao od pitanja zatvorenog tipa kojima su ispitana sociodemografska obilježja ispitanika (spol, dob, porodična struktura, bračni status roditelja), pitanja koja se odnose na trenutni status ispitanika (samac/u vezi), i samoprocjena religioznosti.

Upitnik je sadržavao Skalu stavova o kohabitaciji i braku koja je korištena u ranijim istraživanjima (poput Whitehead i Popenoe, 2000; Cobb, Larson i Watson, 2003; Qu i Weston, 2008; Bartolac, 2013; Bandalović, 2015; Pinjuh, 2017). Skala se sastoji se od 17 čestica, pri čemu se od ispitanika tražilo da procijene stepen slaganja (od 1 – »uopće se ne slažem« do 3 – »u potpunosti se slažem«).

Rezultati istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo 234 ispitanika (85% žena i 15% muškaraca). Uzorak su činili mladi u Bosni i Hercegovini, od kojih je 58,1% u posljednjih godinu dana bilo u ozbiljnoj vezi, dok su ostali 41,9% izjavili da nisu u emocionalnoj vezi. Najveći broj mladih (64,5%) nikada nije živjelo sa svojim partnerom, zanemariv je procent onih (14,1%) koji su imali priliku vanbračnog života. Ovi podaci nisu iznenađujući s obzirom da je „sve veći broj mladih u Bosni i Hercegovini koji nakon završetka školovanja ne mogu da pronađu odgovarajuće zaposlenje, te su primorani da svoj život grade u roditeljskom domu, gdje njihova samostalnost i sloboda ostaju nerealizovani“ (Turčilo i ostali, 2019: 27). Također, važnim se čini podatak da 21% mladih nije živjelo u vanbračnoj zajednici, ali bi u budućnosti ukoliko bi imali mogućnosti voljeli da žive sa svojim partnerom.

Ovo govori u prilog činjenici da, u državama koje se poprilično smatraju konzervativne, tradicionalne i religiozne, kohabitacija kao nova forma partnerskog života je etiketirana kao neobičajna, i na koncu

nepoželjna. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da u bosanskohercegovačkom društvu kohabitacija nije popularna, nego se mladi pod pritiskom starijih generacija, iz respekta prema tradicijskim vrijednostima, teže odlučuju na eksperimentisanje prije nego uplove u bračne vode. Naime, zbog sindroma „produžene mladosti“ i finansijske ovisnosti o roditeljima, mladi, iako liberalnih stavova, još uvijek se trude da održe porodične veze, poštujući roditeljske stavove koji, pod uticajem tradicije i religije, zagovaraju isključivo brak kao valjanu i moralnu formu zajednice muškarca i žene. Tako mladi navode da njihovi roditelje najčešće žive (ili su živjeli) u bračnoj zajednici (čak 91%), dok samo 1,3% njih živi (ili je živjelo) u vanbračnim zajednicama, ostalih 7,7% su razvedeni. Razumljivo je da u društvu gdje je brak još uvijek primarna forma suživota muškarca i žene, dolazi do dvojakih stavova prema kohabitaciji kao najraširenijoj alternativni braka. Roditelji koji još uvijek baštine tradicionalne stavove o braku i poštuju brak, u velikoj mjeri nastoje da mladima prenesu bračne i porodične vrijednosti.

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Potpuno je prihvatljivo da par živi zajedno iako nemaju nikakvu namjeru vjenčati.	99	54	80
Par ne može zauvijek živjeti zajedno izvan braka, prije ili kasnije moraju se vjenčati.	94	71	67
Većinom ljudi imaju ispunjeniji i sretniji život ukoliko izaberu zakonski potvrđen brak, negoli kada ostanu sami ili samo žive s nekim.	67	88	79
Muškarac i žena koji odluče imati i odgajati dijete izvan braka, žive na način koji bi mogao biti destruktivan za društvo.	92	79	61
Grijech je nevjenčano živjeti s partnerom.	92	43	97
Ako su partneri zaista zaljubljeni nije važno jesu li vjenčani ili ne.	61	55	117

Tabela 1: Stavovi mladih o kohabitaciji kao trajnom obliku partnerstva

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Zajednički život prije braka poboljšati će šanse parova za nastavak sretnog braka.	68	85	79
Dobro je da par živi zajedno prije braka kako bi saznali slažu li se uistinu.	80	55	100
Dovoljno je živjeti s nekim godinu dana kako bi bili sigurni želimo li se s tom osobom vjenčati.	92	84	60

Tabela 2: Stavovi mladih o kohabitaciji kao pripreмноj fazi za brak

Istraživački je zanimljivo uporediti stepen (ne)slaganja ispitanika o kohabitaciji kao trajnom obliku partnerstva (npr. *Potpuno je prihvatljivo da par živi zajedno iako nemaju nikakvu namjeru vjenčati i kohabitaciji*) i kao isključivo pripreмноm fazom za brak (npr. *Zajednički život prije braka poboljšati će šanse parova za nastavak sretnog braka*).

Podaci u *Tabeli 1* održavaju stavove mladih o kohabitaciji kao trajnom partnerstvu, vidimo da većina mladih (njih 99) smatra da *nije prihvatljivo da par živi zajedno ukoliko nemaju nikakvu namjeru da se vjenčaju*. Dalje, 67 ispitanika smatra da *par ne može zauvijek živjeti zajedno izvan braka, prije ili kasnije moraju se vjenčati*, a 79 njih smatra da *ljudi imaju ispunjeniji i sretniji život ukoliko izaberu zakonski potvrđen brak, negoli kada ostanu sami ili samo žive s nekim*. Štoviše, 61 ispitanik smatra da *muškarac i žena koji odluče imati i odgajati dijete izvan braka, žive na način koji bi mogao biti destruktivan za društvo*. Čak 97 mladih u istraživanju je stava da je *grijech nevjenčano živjeti s partnerom*. Ovaj rezultat je očekivan s obzirom da je prema samoprocjeni 48,3% njih religiozno, 40,2% se izjašnjava umjereno religiozno, a samo 11,5% ne smatra sebe religioznom osobom. Mladi su pokazali najveći stepen slaganja na tvrdnji *Ako su partneri zaista zaljubljeni nije važno jesu li vjenčani ili ne* (117 se slaže, 84 niti se slaže niti se ne slaže i 92 se ne slažu).

Ako pogledamo podatke u *Tabeli 2* koja odražava stavove mladih ljudi o kohabitaciji kao pripremnoj fazi za brak uočiti ćemo veći stepen slaganja. Tako mladi (njih 89) smatraju da *će zajednički život prije braka poboljšati šanse parova za nastavak sretnog braka*, a njih 100 smatra da je *dobro da par živi zajedno prije braka kako bi saznali slažu li se uistinu*. Komparirajući rezultate iz *Tabele 1* i *Tabele 2* možemo reći da mladi u Bosni i Hercegovini više podržavaju kohabitaciju kao pripremu fazu za braku nego li kao trajni oblik partnerstva.

Očekivano je da mladi ljudi podržavaju kohabitaciju, ali da u određeno vrijeme žele da svoj odnos krunišu na formalan način. Najveći broj vanbračnih zajednica još uvijek okonča brakom, i to najčešće u momentima kada par dobije djecu tražeći sigurnost na taj način. Istraživanja (Milić, 2001; Bobić, 2003; Musick, 2007; Milić, 2007; Rudinesko, 2012) pokazuju da uprkos raširenosti kohabitacija, najveći broj djece se još uvijek rađa u braku.

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Ako se muškarac ne oženi do svoje 40. godine, ljudi misle da s njim nešto nije u redu	61	68	107
Ako se žena ne uda do svoje 35. godine, ljudi misle da s njome nešto nije u redu.	67	45	123

Tabela 3: Stavovi mladih o primjerenosti dobi za ulazak u brak

Varijance *Ako se muškarac ne oženi do svoje 40. godine, ljudi misle da s njim nešto nije u redu* i *Ako se žena ne uda do svoje 35. godine, ljudi misle da s njome nešto nije u redu* se odnose na percepciju primjerene dobi za ulazak u brak. Bosanskohercegovačko društvo je stoljećima bilo duboko patrijarhalno u kome se izrazito poštovao brak i osuđivalo sve ono što je suprotno braku. Štoviše, muškarci i djevojke od djetinjstva pripremali za najvažniju ulogu u životu, bračnu ulogu. Žene su rijetko pohađale školu, bile su predodređene za rađanje i podizanje djece, obavljajući kućni „nevidljivi“ posao, a muškarci su zarađivali za život. Parsonsov nuklearni oblik porodice gdje je otac hranitelj, a majka domaćica sa dvoje ili više malodobne djece je bio ideal porodice u Bosni i Hercegovini.

Tokom proteklih decenije uočene su brojne promjene u shvatanju, strukturi i funkcioniranju partnerskih odnosa, braka i porodice u svijetu i Bosni i Hercegovini. Promjene u porodičnim vrijednostima odraz su promjena u sistemu društvenih vrijednosti: lakše se pokreće postupak razvoda braka, prisutan je trend sekularizacije, porast ekonomske neovisnosti žene, individualizacije te ekonomski stres u obliku nesigurnosti zaposlenja, nezaposlenosti te stresa u radu (Brajša-Žganec, Lopižić i Penezić, 2014, prema Gjenero, 2019). Danas se mladi, posebno djevojke sve više obrazuju i žele da se ostvare na poslovnom planu. Zbog toga sve češće odlažu brak, koji je više kamen „spoticanja“, nego kamen „temeljac“. Kasnije stupanje u prvi brak u poređenju sa prijašnjim generacijama najširi je oblik onoga što se danas doživljava

kao kriza braka (Akers, 2018; Arnett, 2010; Cecere, 2016; Čipin, 2008; Kolabarić, 2017; Wang i Taylor, 2011, prema Gjenero, 2019) prisutna je i odgoda stupanja u brak dok se ne postigne financijska sigurnost i nezavisnost (Akrap i Čipin, 2006; Cherlin, 2004 prema Ortyl, 2013; Kolabarić, 2017; Kušić, 2016, prema Gjenero, 2019) te porast očekivanja od braka (Coontz, 2005, prema Gjenero, 2019).

S druge strane, koliko god transformacijski procesi uticali na bosanskohercegovačko društvo, još duboko se osjećaju tragovi tradicionalnog patrijarhalnog društva u kojem je bilo nepojmljivo da mladi, a posebno žene brak odlažu za kasnije godine života. S tim u vezi očekivano je mišljenje mladih da se u jednom takvom društvu, koje je na raskršću između tradicionalne i moderne porodice, još uvijek smatra društveno „nepoželjna“ odluka pojedinca da život provede sam ili da brak sklopi u kasnijim godinama.

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Dobar brak i porodični život izuzetno su važni.	15	23	195
Brak je zastarjela institucija.	180	42	12

Tabela 4: Stavovi mladih o braku i bračnom životu

U postmodernom kontekstu odluka o osnivanju porodice se shvata kao pitanje slobode izbora i životnog stila (Pavić, 2014, prema Gjenero, 2019), odmičući se od tradicionalnih oblika porodičnog života. Recenta istraživanja (Wang i Taylor, 2011, prema Gjenero, 2019) o braku i porodici govore da moderan čovjek ne smatra da je sreća povezana sa tim je li osoba u braku ili samac. U svim društvima je vidljivo smanjivanje važnosti braka i djece kao nužnih pretpostavki smisla i sreće u životu (Nikodem, Aračić i Džinić, 2010, prema Gjenero, 2019) kao i otvorenost prema alternativnim oblicima braka (Kušić, 2016, prema Gjenero, 2019). Također, uočene su promjene u poimanju institucije braka i porodice, što se najviše očituje u relativnom opadanju onih koji visoko vrednuju brak i porodicu. Međutim ovo istraživanje pokazuje da su mladima u Bosni i Hercegovini brak i porodični život na ljestvici prioriteta i da su izuzetno važni (195 ispitanika se slaže sa navedenom tvrdnjom, 23 niti se slaže niti se ne slaže, a samo 15 njih se ne slaže).

I u ranija istraživanjima (poput Studija o mladima u Bosni i Hercegovini 2018/2019) došlo se do podatka da je usmjerenost mladih u Bosni i Hercegovini na planiranje porodičnog života veoma izražena: 94.6% mladih svoju budućnost planira u okrilju bračne zajednice, dok mali je udio onih koji planiraju osnovati vanbračnu zajednicu (svega 1.3%).

Pitanje	Da	Ne, ali ne odustajem od bračnog života	Nikada se neću udati/oženiti
Da li u narednih pet godina planirate zasnovati brak?	154	68	12

Tabela 5: Planovi mladih za budućnost

Mladi u svojim planovima za budućnost itekako planiraju bračni i porodični život (65,8% mladih planira brak u narednih pet godina, 29,1% ne planira u bliskoj budućnosti, ali se ne odriču porodičnog život, dok 5,1% njih se trajno odriče bračnog života). Ukoliko uporedimo stavove mladih u Bosni i Hercegovini po pitanju braka sa stavovima mladih u susjednim državama (Flere i ostali, 2014), gdje u Sloveniji 61% mladih planira zasnovati bračnu zajednicu, u Hrvatskoj 76%, a na Kosovu 87%, više preferiraju kohabitaciju (u Sloveniji 24% mladih želi živjeti u vanbračnoj zajednici, dok u Hrvatskoj i Kosovu 6%),

može se zaključiti da su mladi u bosanskohercegovačkom društvu mnogo više naklonjeni braku i porodici negoli njihovi vršnjaci u susjednim državama (Turčilo i ostali, 2019: 28).

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Parovi žive zajedno jer ne mogu finansijski priuštiti vjenčanje.	122	87	22
Parovi se vjenčaju jedino zbog pritiska svoje okoline.	118	87	29

Tabela 6: Stavovi mladih o razlozima ulaska u brak

Tvrdnjama u *Tabeli 6* su se nastojali ispitati stavovi mladih o razlozima ulaska u brak. Ukoliko pogledamo korak unatrag, brakovi su se kroz historiju često sklapali zbog društvenog statusa, moći ili miraza. Brak je uvijek predstavljao neki vid dobro proračunate kalkulacije (odatle potiče termin „dobro se udati“). U XIX stoljeću se javlja romantična ljubav i vjerovanje da se brak mora zasnovati isključivo iz ljubavi. Poneki kritičari govore da je kompleks „romantična ljubav“ tvorevina Zapada (najpoznatija ljubavna tragedija „Romeo i Julija“ govori o romantičnoj ljubavi). U savremenom dobu, značenje koje se najčešće pripisuje braku su „zajednica“ i „ljubav“. Naprosto se smatra da je ljubav sastavnica bračne veze u kojoj stupaju partneri kada se među njima razvije romantična ljubav (Čudina-Obradović i Obradović, 2007). Koliko je ljubav povezana sa brakom pokazuju rezultati velikog međunarodnog istraživanja provedenog u 11 zemalja na 4 kontinenta u kojem se ispitivao stav učesnika po pitanju da li sklopili brak sa partnerom koji udovoljava svim njihovim kriterijima ako u njega ne bi bili zaljubljeni. Više od 80% sudionika odgovorilo je negativno (Levine, Sato, Hashimoto i Verma, 1995, prema Gjenero, 2019). Na sličan način razmišljaju i mladi u Bosni i Hercegovini, smatraju da se parovi odlučuju na suživot i onaj u braku i onaj van braka isključivo zbog ljubavi i da drugi faktori, kao što su finansijski razlozi ili pritisak okoline nemaju toliki uticaj kao ljubav (122 ispitanika ne smatra da parovi žive zajedno jer ne mogu finansijski priuštiti vjenčanje, a 118 njih ne smatra da se parovi vjenčaju jedino zbog pritiska svoje okoline).

Tvrdnje	Ne slažem se (N)	Niti se slažem niti se ne slažem (N)	Slažem se (N)
Ljudi radije žive u izvanbračnoj zajednici jer je jednostavnije razići se kada stvari krenu po zlu.	23	89	121
Danas vidimo tako malo dobrih i sretnih brakova da se pitamo je li to ispravan način života.	56	67	109

Tabela 7: Stavovi mladih o smislu formaliziranja partnerske veze

Iz prethodne *Tabele 7* vidljivo je da studenti nisu optimistični po pitanju opstanka i trajnosti braka. Kako i ne bi bili kada iz dana u dan čitamo poražavajuću statistiku razvedenih brakova, tako da nije neočekivan stav da „*danas vidimo tako malo dobrih i sretnih brakova da se pitamo je li to ispravan način života*“ (čak 109 ispitanika se slaže s navedenom tvrdnjom). U novije vrijeme, u zemljama Zapadne Evrope događaju se dramatične promjene u području bračnog i porodičnog života. Tako su Beck i Beck- Gernshajm (1995) istakli da su povećane stope razvoda jedan od najvažnijih trendova u porodicama industrijalizovanih društava. Ukupna stopa sklopljenih brakova decenijama pada, osobe se sve kasnije odlučuju za sklapanje braka, a rastave brakova su u porastu (Lee i Payne, 2010; Perelli-Harris i Styr, 2016; Sobotka i

Toulemon, 2008). Prema prikupljenim godišnjim podacima Eurostata broj sklopljenih brakova u stalnom je padu. Podaci pokazuju da je npr. u 2014. u EU sklopljeno 2,1 miliona brakova, dok je 1964. iznosilo čak 3,4 miliona. Izraženo u odnosu na ukupnu populaciju, stopa sklopljenih brakova pala je sa 7.9 na 4.2 na 1 000 stanovnika između 1964. i 2014 godine. Iako je broj sklopljenih brakova u padu, s druge strane, posljednjih nekoliko godina stopa razvoda braka je u stalnom porastu. Prema godišnjim podacima Eurostata broj razvedenih brakova 1965. godine iznosio je 0.8 na 1000 stanovnika, dok je u EU 2013. godine stopa razvoda iznosila vrtoglavih 1.9, što je jednako broju milion razvoda. Prema posljednje objavljenim podacima Agencije za statistiku BiH, tokom 2019. godine sklopljeno je 18.842 braka (što u odnosu na 2018. godinu pokazuje smanjenje za 4,03%). Tokom 2019. godine razvedeno je 2.340 brakova (što predstavlja smanjenje od 1,89% u odnosu na 2018. godinu). Ovo samo govori u prilog činjenici da se brak i porodica nalaze u krizi. Istina je da predviđanja o budućnosti braka i porodice nisu optimistična, neki čak govore o njihovom potpunom urušavanju i nestanku. No, ako pogledamo kroz historiju, u različitim epoha ljudskog postojanja društvo je prolazilo kroz krizu. Ta kriza se preslikavala kroz bračni i porodični život jer su oni najvažniji konstrukti društva.

Porodica se kroz historiju suočavala sa poligamijom, poliandrijom, prostitucijom, vanbračnim vezama i drugim pojavama, u tim borbama uvijek je uspijevala očuvati integritet. Danas, uprkos široko rasprostranjenim alternativama, seksualnoj slobodi i pokušaju urušavanja braka, ljudi širom svijeta još uvijek cijene brak i porodicu. Važnost braka i porodice ponajviše ističu zbog ljubavi, bliskosti i razumijevanja među članovima porodice. U turbulentnom vremenu promjena, Rudinesko (2012) smatra da je upravo porodica pozvana da svojom ljubavlju pomogne modernom čovjeku da pronađe svoje mjesto u društvu. Još uvijek ljudi širom svijeta žele da osnuju brak i porodicu. U tom nastojanju brak još uvijek predstavlja krunu ljubavi i veze, važnu zajednicu u kojoj stvaraju nešto skupa i istovremeno grade sebe. I sve dok čovjek bude imao potrebu za pripadanjem, potrebu za ljubavlju, brak i porodica se neće urušiti jer istinsku sreću mogu pronaći jedino tamo. U tom kontekstu Čudina –Obradović i Obradović (2006:13) objašnjavaju važnost braka i porodice: „Brak i obitelj. Istina je, mijenjaju se. Mijenjanju se njihovi oblici, struktura, trajnost, važnost za pojedinca. Mijenjaju se potrebe i želje ljudi da imaju obitelj, da se u njoj zadrže, da odu iz nje, da se u nju vraćaju, da zadrže ili prekinu vezu s njezinim članovima. Neki kažu da obitelj nestaje, da nije potrebna modernom čovjeku, koji treba odsutnost obaveza, slobodu odlučivanja, slobodu izbora, slobodu, slobodu. Drugi, pak, kažu da se zapravo ništa nije promijenilo, samo je nova sloboda omogućila modernom čovjeku da napusti obitelj u kojoj nije sretan i da traži oblike zajednice u kojima će biti ispunjene sve njegove obaveze.

Pa ipak, kako god bilo, kako god se zvala, od kojih će srodnika ili nekadašnjih stranaca biti sastavljena, obitelj je vječna. Uvijek će je biti. Uvijek će biti mjesto koje će prigrliti tek rođeni život i uvijek će, nadajmo se, za svakog postojati mjesto „gdje te moraju primiti kad nemaš kamo.“

Zaključak

Priroda, značaj i suština braka su nedvojbeno determinirani ograničenjima društvenog, historijskog i kulturnog trenutka. Kako, prema Baumannu (2005) život u fluidnom modernom društvu ne može stajati u mjestu, on se mora modernizovati, tako se i bosanskohercegovačka porodica modernizovala, odnosno prilagodila. Kriza i poremećaji ravnoteže vrijednosnih, socijalnih i moralnih faktora u čitavom socijalnom sklopu, pa i porodici, imali za posljedicu iznimno brzo mijenjanje formalnih i neformalnih struktura društva. Zbog specifičnosti postsocijalističke transformacije bosanskohercegovačkog društva, navedene tendencije u porodici se ispoljavaju u nešto skromnijem obimu, ali nisu zanemarive i utiču na promjenu ranijih preovlađujućih oblika porodičnih i bračnih formi. Tim više jer se bosanskohercegovačka porodica, koja je donedavno bila čisto patrijarhalna porodica, sa jasnom hijerarhijskom strukturom, ulogama i raspodjelom moći našla na „udaru“ društvenih promjena, koje su ostavile velike posljedice na njenu funkcionalnost, a koje se su odrazile i na brak i bračnu zajednicu.

Stavovima mladih u Bosni i Hercegovini o braku i alternativama braka uveliko doprinosi društvo koje još uvijek prednost daje bračnom i porodičnom životu. Mladi u Bosni i Hercegovini su izrazito okrenuti ka porodici i nastoje očuvati porodične veze. Roditelji, mahom tradicionalni i konzervativni, još uvijek ne propuštaju priliku reći mladima da je brak osnov porodice, a porodica smisao života. Stoga, mladi u Bosni i Hercegovini još uvijek vjeruju u brak, porodične odnose visoko vrednuju i u svojoj skorijoj budućnosti planiraju uploviti u bračnu zajednicu.

U vremenu sveprisutnih promjena, mladi odlažu brak za neke zrelije godine, sve češće prednost daju obrazovanju i zaposlenju. Također, mladi imaju liberalnije stavove o seksualnom i bračnom životu, smatraju da se veza treba isključivo održavati zbog ljubavi. Iako nemaju ništa protiv vanbračne zajednice, smatraju da u nekom momentu života, odnos između muškarca i žene treba biti krunisan brakom. Prema rezultatima istraživanja može se zaključiti da je potvrđena postavljena hipoteza: „Mladi su danas otvoreniji i skloniji predbračnoj kohabitaciji, ali je bračna zajednica još uvijek poželjan oblik porodičnog života.

Literatura:

Knjige:

- Abot, E., (2014). Istorija braka. Beograd: Geopoetika
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (1995). The Normal Chaos of Love. Cambridge: Polity Press
- Brajša, P., (2009). Brak i obitelj iz drugoga kuta. Zagreb: Glas Koncila
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J., (2006). Psihologija braka i obitelji. Zagreb: Golden marketing
- Milić, A. (1998), Rađanje moderne porodice, Sociološka hrestomatija (izbor tekstova), Beograd
- Milić, A. (2007). Sociologija porodice- kritika i izazovi. Beograd: Čigoja štampa
- Rudinesko, E. (2012). Porodica u rasulu. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Smiljanić, D., Mijušković, M., (1965). Drama braka i porodice. Beograd: Rad
- Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Dudić, A., (2018). Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019. FES: Fridrih-Ebert-Stiftung.

Članci:

- Negovanović, O., (2017). Zastupljenost i osnovne karakteristike vanbračnih zajednica u Srbiji i Evropskoj uniji. Demografija 14, str. 65-82
- Bandalović, G., (2017). Stavovi mladih o kohabitaciji. Revija za socijalnu politiku, god. 24 (1), 45-71
- Bartolac, A., (2013). Stavovi studenata o kohabitaciji i braku. Zagreb: Soc. ekol., 22,(2)
- Coast, E. (2009). Currently Cohabiting: Relationship Attitudes, Expectations and Outcomes. U: Stillwell, J.; Coast, E. i Kneale, D. (ur.), Fertility, living arrangements care and mobility: understanding population trends and processes. Dordrecht: Springer
- Van de Kaa, D. (1987). Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin, 42 (1).

Ostalo:

- Agencija za statistiku BiH (2020). *Demografija i socijalne statistike. Prirodno kretanje stanovništva i brakovi u 2019. godini.* Dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/DEM_01_2019_Q4_0_BS.pdf, pristupljeno 21.03.2020. godine
- Mihalović, Z., (n.d.). Priroda braka i moralni status preljuba. Doktorska disertacija. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet u Rijeci
- Gjenero, L., (2019). Milenijalci i njihov stav o braku. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu

Youth in Bosnia and Herzegovina about marriage and alternative forms of partnership

Abstract: *Today there are many definitions that are often inadequate, unacceptable and inappropriate to modern views of marriage and family. Although throughout history, marriage has been perceived as a monogamous community of men and women, in modern society, influenced by transformational processes, there is a formal and legal equalization of marital and extramarital relationships, as well as tendencies to legalize homosexual marriages. Under the pressure of modernization and individualization, and extended education, young people are increasingly delaying marriage of more mature years. Moreover, marriage has become an "outdated" institution, where an increasing number of young people prefer to live together without a fateful "yes." Alternative forms of partnerships are becoming more attractive, easier and more interesting forms of coexistence for the young and the cohabitation of the most widespread form of living together. This study wanted to gain insight into the attitudes of young people in Bosnia and Herzegovina (N=234) on marriage and alternative forms of partnerships, primarily cohabitation, as well as their wishes and plans for the future when it comes to marriage and family life. Through questionnaires, we have learned that, under the pressure of transformational change, youth in Bosnia and Herzegovina prefer alternative forms of partnership, but also that, under the influence of a patriarchal society, they regard marriage as the most acceptable union of man and woman.*

Keywords: *youth, marriage, alternative forms of partnership, cohabitation, Bosnia and Herzegovina.*